

Szabó Imre

Taní-tani való – stílus és érvelés Makkai Béla „nemzetpolitikai olvasókönyvében”

Style and Argumentation to Be Taught in the “National Policy Primer” by Béla Makkai

ÖSSZEFOGLALÁS

Szabó Imre recenziója Makkai Béla történész (a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója) *Híja-haza* című tanulmánykötetét mutatja be. Az egyes szövegek motívumrendszerét, metaforikus kapcsolódási pontjait kutatva azt vizsgálja, milyen nyelvi megoldásai lehetnek a korszerű tudományszerűsítésnek, a hatni képes, mértékadó, konzervatív publicisztikának, milyen lehetőségei vannak költői és tudományos, az irodalmi és közéleti nyelv közelítésének. És ezek az izgalmas nyelvi törekvések konkrétan hogyan mutatkoznak meg egy tudományosan példamutató hon- és nemzetismereti szöveggyűjteményben.

SUMMARY

Imre Szabó reviews the book entitled *Híja-haza*, a collection of studies by historian Béla Makkai, professor at the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary. Revealing the pattern of motifs and metaphorical links in each text, the author analyses the linguistic opportunities of popularizing science in a modern way and writing powerful yet conservative essays, and attempts to bring scientific terminology closer to literary and everyday language. These exciting endeavours are illustrated in a collection in the form of a textbook.

SZABÓ IMRE, szlovákiai magyar irodalomkritikus, az Universidade de Santiago de Compostela ösztöndíjasa (imrus.szabo@freemail.hu).

Mint azt a 20. század számos nagy tudósa bebizonyította, az ismeretterjesztés nemcsak poros tankönyvekbe, nyugdíjasoknak és kamaszoknak szánt filléres kiadványokba, nemcsak félreeső kultúrházak előadótermeibe való. Igen, lehetséges: a görög mitológia, a maghasadás, az evolúció, de akár még a fonetikatörténet vagy a középkori filozófia is vonzhat érdeklődő tömegeket. A tömegek „igénytelenségét” panaszló szövegek gyakorta nem mások, mint a jól bevált tudományos-egyetemi kereteiket elhagyni nem kívánó, mondanivalójukat csak bikkfanyelven megfogalmazni tudó értelmiségiek önfelmentő mantrái. Tényleg igénytelenek volnának a „tömegek”? Ha pedig nem – miként azt számos könyvsiker is bizonyítja –, akkor mi a feltétele egy, akár százezres olvasókat megmozgató „komoly” alkotás sikerének? Mi úgy véljük, az effajta visszhang nem elsősorban a szerző felkészültségén, hanem a közvetítés módján múlik.

Pedig a nem tudós olvasók nem egyszerűen leegyszerűsítést vagy közérthetőséget követelnek – ha így lenne, akkor mégsem szaktudósok (Umberto Eco, Stephen Hawking) írnák a legsikeresebb „tudományos bestsellereket”. Az olvasók által igényelt közvetlenség sok esetben nem *eszköztelenséget*, hanem nyelvi találékonyságot, a tudományos stílusnál gazdagabb retorikai-poétikai eszköztárat, sok esetben irodalmi megfogalmazást jelent. Emellett a tudománynépszerűsítés az a forma, ahol a szűkebb tudományterület és a jelen, a tudományos eredmények és a mindennapi élet közti összefüggések nem rejthetők el, még egy tudományos téma fikciós keretben történő feldolgozásakor sem – sőt, ott a legkevésbé. A szerző soha nem kerülheti meg a kérdést: mégis mire jó ez? Itt és most *mi* mihez kezdünk ezzel?

Az igényes tudománynépszerűsítés így aztán a maga sajátos szempontjaival, örökös reflexivitásával, a jelen társadalom iránti fogékonyságával pezsdítőleg hathat(na) a szaktudományokra is.

Makkai Béla történész a Magyar Nyugat Könyvkiadónál jelentette meg kisebb- és nemzetpolitikával kapcsolatos esszéit, tárcáit, konferencia-előadásait. Nagy kérdés, hogy manapság, mikor egy internetes blog tíz- vagy százezres közönséget tud mozgósítani, mikor facebookos megosztások sorozatával egy tudományos témát is „közügyé” lehet tenni, mikor a könyvpiacon megjelenő tudománynépszerűsítő műveket is méregdrága reklámkampányok vezetnek be, versenyképes-e egy nem túl nagy terjesztői kapacitással bíró, vidéki kiadó által jegyzett, tanáruasan szigorú küllemű tanulmánykötet? Gondosan megtervezett a kötet fedőlapja (a galgóci tarsolylemez indahálózata elöl az Országház homlokzata, amelyen a nemzeti lobogó az elcsatolt országrészek címerén cicáz, s a hátlapon a faluromboláskor elárasztott bözdűjfalusi templom felkiáltójelként ágaskodó keresztjével), de a képek által sugallt szembeállítás – a mai vizuális kultúra döbbenetes erejű, akár egyetlen képpel is bonyolult jelentéseket sugallni tudó alkotásaival szemben – nem átütő erejű, nem képes egy csapásra hatni az olvasóra. Legyen nyelviileg bármilyen igényes is egy tudománynépszerűsítő munka, gondos marketing, vizuális tervezés, online terjesztés nélkül nem tud nagyobb tömegek közelébe kerülni.

Pedig a szerző megtette a magáét: a téma, a szövegek nyelvi megformáltsága ennél *többet*, több vizuális „törődést”, gondosabb terjesztést és alaposabb reklámot érdemelne. Hiszen ezeket a különféle

műfajba tartozó írásokat egybegyűjtő kötet – amit a szerző joggal nevez az előszóban nemzetpolitikai olvasókönyvnek – érdekes stíluskísérlet is, ahol a szövegek közötti belső összefüggését nem annyira a tematikus egyezések, nem is egy lassan-lassan kibomló történet, hanem a szerző által teremtett izgalmas metaforaháló biztosítja.

Hogy jutunk el az amerikai thrillereket megidéző *bárányok hallgatásától* a biblikus asszociációkkal terhes *gazdátlan nyájig*? A történész-szerző különleges és gyakran nagyon sikerült jelentésátviteli (mint itt, a *Léha pásztor – tikkadt nyáj* című esszében) már-már a költői nyelv tömörségére, sűrítéseire emlékeztetnek. A nyáj-metaphora aztán másféle jelentések irányában bomlik tovább, különféle aktuálpolitikai jelentések adódnak hozzá, mint például a *Pillantás a félmúltra* című esszében. „Másfelől, bukolikus tételben: Ha elverik a pásztort – szétszéled a nyáj. S a kisbojtár hiába kap fűhöz-fához, fűtilinkó-jelt, mikor a pásztor vérbe fagyva, ködbe takarva fekszik, s a számadó juhász a marconák tűzénél melegszik...”.

A másik, a tanulmányokban lépten-nyomon előbukkanó, a kötet egészének értelmezését meghatározó metaforasor a *híd*, a *gát*, az *árvíz* fogalmi köré rendeződik. Ezek a fogalmak azért is érdekesek, mert velük a konzervatív szókészlet és a konzervatív történelmi szemlélet kiterjeszhető a modern ökopolitika irányába is. A híddal összefüggő metaforáknak nem a bibliai hagyomány az ihletője, hanem a felvidéki párt neve és Miroslav Holub költészete. Ez arra is bizonyoság, hogy az ihletett értekező nyelv éppen a legkülönbélebb területek, élettapasztalatok összekapcsolásából meríti hihetetlenül szuggesztív erejét: „A rettenetes hazai

árvízet még utolérte a szlovákiai politikai árhullám. A kár felbecsülhetetlen, hisz Mečiar bokszcetrumán túl alámosta a Magyar Koalíció Pártja építményét is. Mely ártérben épült... S közel sem volt kész, noha mind ez ideig példásan, kálakában dolgoztak rajta. A falakról még hiányzott a politikai autonómia tetőzete. A túlcsonduló nemzetállami törekvésekkel szemben – hatósági engedély híján – nem építhettek masszív jogi sáncokat, töltéseket, a Slota-féle áramlatoknak levezető kanálist... A (...) hivatásos kútmérgezők máris rákezdték (...) az MKP-t voltaképpen a Budapestről visszaduzzasztott Duna mosta le a kormányképes politikai erők palettájáról.”

A Makkai-féle értekező nyelv jól illeszkedik a kilencvenes években kezdődött publicisztikai „stílusforradalomba” – melyet talán a *Magyar Narancs* kezdeményezett, de azóta mind a „balmagyar”, mind a „jobbmagyar” újságírás átvett –, a szójátékokkal, meglepő párhuzamokkal, váratlan áthallásokkal és intertextusokkal, ironikus utalásokkal, szokatlan jelentésátvitellekkel tűzdelt újságíró- és esszényelv divatjához. Mert hiszen a magyar újságírás csak a kilencvenes években szakított az irodalmi és a mindennapi nyelvtől egyforma távolságot tartó publicisztikai stílussal, és alakított ki egy gazdagabb retorikai-poétikai apparátust mozgató, személyesebb, archaizmusokból és neologizmusokból is bőven merítő újságírói nyelvet. Egy jellegzetesen „makkais” idézet: „Midőn azonban felbőgött ama láncaltalpas kirakatkellék, a T-34-es, az aktuális Helytartótanács ugyancsak sápadni méltóztatott...” Ami viszont a *Híja-haza* nyelvet döntően megkülönbözteti jó néhány ünnepelt sztárbloggertől, hogy itt a történelmi múlt és a bibliai hagyomány nem

elsősorban az irónia, a lejáratus, a rombolás kedvéért idéztetik fel. Makkai Béla számára „híjasan” is revelanciája van a magyar emlékezetnek és történelemnek.

A *Híja-hazában* megszülető metaforaháló sokszor a költői nyelv, szállóigévé vált költői idézetek „elhajlításából”, vagy éppen ironikus „kiforgatásából” meríti az erejét, ezáltal a szerző – számos liberális vagy akár konzervatív publicistához hasonlóan – aktualizálja, azaz visszaemeli az irodalmi műveket a közbeszédbe: „de ne felejtünk el nap nap után fohászodni, s tenni érte. Hogy ne legyünk ismét a hárommillió koldus országa, vagy még rosszabb: tízmillió boldogtalan léleké.” Talán tényleg nem túlzás azt állítani, hogy a közelmúltban megújult magyar publicisztikai nyelv épp a magyar irodalom (újra) olvasásából született, és amolyan magyar klasszikusokhoz fűzött kommentáriumoknak is lehet tekinteni. De nemcsak az irodalmi nyelv el- vagy kiforgatása lehet frappáns és inspiráló, hanem a politikai szlogeneké is. A jó esszéíró, a briliáns publicista a megcsontosodott nyelvi paneleket is kiforgatja, egyetlen mozdulattal leleplezván a panelek mögött rejtőző gondolatokat, így születhet az állami március tizenötödikék álságosságait „megmutató” *huszárvirtus* – *virtuális huszár* szójáték is. De ilyen a 2010-es választásokra készülő MDF jelmondatát (és azon túl persze a politikáját) „szétcincáló” – frappáns, de amúgy ellenszenvesen szexista – *Kampánykép* című publicisztika. „S a tömör szlogen: »Magyarok. Demokraták. Függetlenek.« Tehát – társra vágyók, figyelem! – partiképesek.” Néha egy ügyesen kiforgatott jelszóval, egy szójátékkal, egy ügyes bonmot-val egész programokat, pártokat „el lehet intézni” – mindez azért a túlságosan „ütős” újságírónyelv

határait, veszélyeit, morális felelősségét is érzékelteti. A kötetbe bekerült néhány ilyen „gyors és gyilkos” publicisztika. Véleményem szerint csak a szellemességük, a nyelvi kidolgozottságuk indokolja, hogy ezek is helyet kaptak az átfogóbb tanulmányok mellett.

A *hiány* a legfőbb, már a címben is kiemelt, metaforikus szervezőeleme a nagyobb ívű, a modernitás korának nemzetpolitikai törekvéseit bemutató tanulmányoknak. Hiszen a téma a fogyatkozázsugorodó „nemzeti tér”, a *híja-haza*, a 19. és 20. század *kevésé* sikeres nemzeti érdekérvényesítése. Ennek a *fogyatkozásnak*, ennek az apadásnak a tükrében pedig mind a kiegyezés kori melldőngető hazafiasság, mind a „merjünk kicsik lenni” bornírt programja is önpusztítónak hat. Mert hiszen a „fogyatkozás” okai maguk is összetettek, és nem foghatók kizárólagosan a számunkra kedvezőtlen külpolitikai körülményekre. (Ahogy a szerző fogalmaz: „a magyar politikai elit teljesítményét mindenképp indokolt kritikával szemlélni.” Hiszen tudjuk, a legnagyobb önkéntes kivándorlásra éppen a kiegyezés utáni évtizedekben, a legnagyobb gazdasági fellendülés, a szédítő iparosítás és a néhol már dagályossá váló, még a társasági érintkezésben is lépten-nyomon megkövetelt „honfiúság” korában került sor. Miközben a távlatos iparosítás korszakát éltük, és a GDP megháromszorozódott.)

És vajon hogyan, milyen okok következtében lett tabu a későbbi években a nemzeti érdekvédelem? A 2. világháborút követő évtizedekben miképp hazudta, vagy „csak” maszatolta el a határon túli magyarok létét, sérelmeit, lassú fogyatkozását, esetleges identitásvesztését a hivatalos magyar politika? Hogyan alakult ki a fokozatos önfeladás és a „merjünk kicsik

lenni” pragmatikusnak kikiáltott ideológiája? Ez a lényegileg pesszimista, egy kicsit a történészszakma látásmódjából is következő, a múltat mindig a jelen kárára értelmező látásmód Makkai Bélánál szinte soha nem csúszik át dübörgő pátoszba, amit sokan a nemzetinek is mondható publicisztika sajátjának tartanak. A szerző többnyire mindig higgadt, szelíd, okosan mérlegelő, vagy éppen hidegen gunyoros marad.

És a bulvárkritikáiban sokszor magával ragadóan játékos is. Milyen egy futball-világbajnokság, „a jólét és a béke korának terepasztalára koreografált világháború”, vagy egy kereskedelmi tévé tehetségkutató vetélkedője, csiricsaré celeb- és sztár-csináló műsora egy higgadt, felkészült, konzervatív történész szemével? A felületes multikulturalizmusban hogy kaphat helyet a *saját*, a meghitt, az otthonos? A mai popkultúra, a bulvár értelmezhető-e egyáltalán a nemzeti romantikából és a bibliás hagyományból örökölt fogalmakkal? A vállvonogatáson kívül jár-e egy ilyen összevetés számunkra bármiféle tanulsággal? Bizony jár. Mert a stílus, a tudatos nyelvszemlélet, a nyelv tudatosan kiaknázott metaforikussága nemcsak patinát kölcsönöz a társadalomkritikának, hanem segít hidat verni a legkülönfélébb világok, a 19. századi nemzetpolitika, a posztmodern bulvár, és egyben a személyes életút és a világtörténelem dimenziói közt is.

Egy ilyen költői vénájú tudósnál és publicistánál meglepő, hogy a kötet legfelületesebb írása (*A Ghostenberg-galaxis*) éppen irodalmi témájú: a szerző a *Harry Potter*-regényfolyam ürügyén a gyerekirodalom, a gyerekre zúduló iszonyatos mennyiségű bulvárkultúra hatásait akarja vizsgálni. De itt a múlt és a jelen – törté-

nészi hivatásból, konzervatív meggyőződésből adódó – szembeállítása nem segít. Vajon „hideglelős-e” a *Harry Potter* világa? Igen, az – de a gyerekeknek szánt irodalmi szövegek ilyen „hideglelősök” többnyire. És most nemcsak a bizarr elemekben bővelkedő, gyakran groteszken tragikus Hoffmann- vagy Hauff-mesékre, hanem „ártatlan” folklórszövegekre, népmesékre és gyerekmondókákra is gondolhatunk. (A rímek, a sok játékos ismétlés sem fedheti el, hogy sok, nagyon kicsi gyerekeknek szánt, „ártatlan” gyerekmondóka mily kevésbé ártatlan életpasztyalattal, kíméletlenséggel, de még akár mágiával/mágikus gondolkodással is szembesít: *csip-csip csóka, vak varjúcska... vagy sós kútba tesznek, onnan is kivesznek, kerék alá tesznek, onnan is kivesznek...*). A gyermek befogadó – különös módon – több brutalitást visel el (vagy igényel?), mint a felnőttek. Az okokat még sem a gyermeklélektan, sem az irodalomelmélet nem tisztázta megfelelően, de talán igaz az, amit a köznyelv mindig is állított: egy gyereknek nem lehet, nem is érdemes hazudni. A *Harry Potter* – bár e sorok írója sem kedveli, és nem is tartja a kánonteremtő romantikus alkotásokkal összehasonlíthatónak – nem *ilyen* tekintetben különbözik a gyerekirodalom klasszikus alkotásaitól.

Makkai Béla legsziporkázóbb és nyelvileg is legfelszabadultabb írásai azok, melyek a számára tanárként és tudósként is otthonos, a szakterületéhez közelebb álló témákat dolgozzák fel. És miközben az olvasó nagyon sok mindent megtanul a 19–20. század emigrációs hullámairól, nemzet- és kisebbségvédelmi törekvéseiről (az „amerikázásról”, a hányatott sorsú vengerkákról, a különféle nemzetvédő tervekről, a *Boszniai és Szlavóniai akciókról*, a Julián Egyesületről, Kossuth

alkotmánytervezetéről, a Dunai Konföderációról, Kállay Béni vagy a fiatal Klebelsberg Kuno nemzetpolitikai törekvéseiről), minduntalan szembesül saját korával... saját nemzedéke, saját politikai elite perspektívátlanságával. A finom áthallások, aktuálpolitikai utalások egyenesen felpezsdítik ezeket a költőien papírra vetett esszéket. És csak sajnálni tudjuk, hogy a szerző óvatosan kerül két nagyon forró, érzékeny témát: a romák integrációját és a (poszt)modern kori rabszolgaság (emberkereskedelem, prostitúciós hálózatok) kérdését, pedig ezek is remekül beilleszthetők lennének egy rendhagyó nemzetpolitikai olvasókönyv szempontrendszerébe. Sőt, a fenti témákról folytatott meddő vitákat, néhány szó tabusítása körül folyó csatározásokat nem lendítené-e ki egy ilyen, a *Hija-hazában* megismert, nagyobb ívű megközelítés? Mert hiszen kijelenthető: létezhet *híd*, – gondos mérlegelés és

tapasztalatgyűjtés után – megteremthető a jelentéskapcsolat a *bárányok hallgatása* és a *gazdátlan nyáj* között.

A szerző szakterülete és egyáltalán a kötet cím alapján a 19. századi látomásos költészet megtermékenyítő hatását váránánk. De ez csak egyik – talán nem is a legmeghatározóbb – rétege a szerző utalásrendszerének. A szövegekből sugárzó finom irónia, némelykori csipkelődés, csöndes fanyarság inkább a nagy cseh költő, Miroslav Holub (maga is neves tudós, „foglalkozására nézve immunológus, hivatására nézve költő”) intellektuális erejére emlékeztet. A *Hija-haza* nyelvezte egy racionálisan kimunkált kapocs tudomány és a költészet, a higgadt reflexió és a vallomásosság között.

(Makkai Béla: *Hija-haza. Cikkék, esszék, tanulmányok. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2012, 228 oldal.*)